

Johannes Aavik ja prantsuse keel

Antoine Chalvin

Oma artiklis sooviksin valgustada Aaviku suhet prantsuse keelega. Nagu teada, mängis prantsuse keel Aaviku kujunemises ja tegevuses olulist rolli. Aavikul oli taskus prantsuse keele õpetaja diplom ja ta õpetas seda keelt (lisaks eesti ja ladina keelele) mitu aastakümnet. Ta uuris ja tõlkis prantsuse kirjandust. Vahel on ka väidetud, et prantsuse keel on mõjutanud tema keeleuuendust¹, aga ühtki täpsemat analüüsi oletatavate mõjutuste kohta pole veel tehtud. Kuidas on aga lood tegelikult? Milline oli tema prantsuse keele oskus? Mis eesmärgil ta prantsuse keelt kasutas? Mida ta prantsuse keelest arvas? Ja milline oli prantsuse keele roll keeleuuenduses? Vastused nendele küsimustele võimaldavad paremini mõista mitte ainult Aaviku isiksust ja tegevust, vaid ka prantsuse mõjutusi Noor-Eestile, juhul kui me arvestame Aavikut ja keeleuuendust Noor-Eestisse kuuluvaks, mis vähemalt teatud perioodini vastab kindlasti tõe.

Prantsuse keel: hingeelu ja tunnete analüüsi keel

Aavik hakkas prantsuse keelt õppima Kuressaare gümnaasiumi teises klassis, st umbes viieteistkümnendaastast. Gümnaasiumi kolmandas klassis (1896–1897) on tal prantsuse keele head hinded (neljad ja viied, üks kolm teisel veerandil), aga siiski mitte nii head kui ladina või kreeka keeles, milles ta oli peaaegu viieline (Mihkla 1971: 20). Gümnaasiumi viimasel kahel aastal koon- dab Aavik aga oma jõu prantsuse keelele. Mihkla väidab, et „gümnaasiumi vanemas astmes ületab Aavik teadmistelt ladina, kreeka ja prantsuse keeles oma õpetajad” (Mihkla 1940: 203). Ei tea, kui usaldusväärseks seda väidet võib pidada.

Igal juhul selge märk Aaviku erilisest suhtest prantsuse keelde on fakt, et 1901. aastast kuni 1909. aastani kirjutab ta oma päevikut valdavalt prantsuse keeles (vt EKLA, f 275, m 26: 2, 3, 4, 5, 6; f 275, m 28: 1). Sama kõnekas on ka selle päeviku sisu. 1901. aastal paneb ta kirja oma igapäevaseid toimetusi. Tundub, et ta on otsustanud pidada oma päevikut regulaarselt, peaaegu iga päev, oma elu süstemaatiliseks registreerimiseks. See ei kesta aga väga kaua (oktoobrist detsembrini). Pärast seda on pikk paus ning sissekanded hakkavad uuesti 1903. aastal. Edaspidi kirjutab Aavik ainult siis, kui tal on midagi sisukamat öelda, ja eriti nendel perioodidel, kus tema hingeelu valdavad (enamjaolt õnnetud) armuseiklused. Kõik sellised perioodid (1903. aastal Nežinis, 1906. ja 1907. aastal Helsingis) on sama skeemiga: Aavik tunneb huvi ühe neiu vastu, aga ei suuda määratleda, mida neiu tema vastu tunneb. Oma päevikus kasutab ta prantsuse keelt selleks, et lahata neiu käitumist ning püstitada hüpoteese, et pääseda sellest

¹ Üks näide: „Sajandialguse suurim keeleuuendaja Johannes Aavik võttis samuti eeskuju just prantsuse keelest. Ta püüdis eesti keelt tõsta samasuguse selguse, täpsuse ja väljendusrikkuse tasemele, nagu leidis olevat prantsuse keele.” (Medijainen 2001: 127.)

talumatust ebakindlusest. Samas analüüsib ta üksikasjalikult ka omi tundeid ja laiemas mõttes oma suhtumist armastusse ja naistesse. Mitmes kohas proovib ta näiteks määratleda oma naiseideaali.

Kuidas seletada seda, et Aavik peab oma päevikut just prantsuse keeles? Esimene selgitus, mis võib mõttesse tulla, on see, et ta kasutab võõrkeelt n-ö salakeelena, mis võimaldaks tagada kirjutatule salastatuse juhul, kui päevik peaks sattuma võõrastesse kättesse. See võib olla rahuldav selgitus Kuressaares kirjutatud päevikute puhul, kuna võib oletada, et tema lähikondlased ei osanud prantsuse keelt. Aga hilisemate perioodide puhul ei ole salakeele hüpotees väga veenev. Neis kohtades nimelt, kus Aavik mainitud isiklikud märkmed kirja pani (Nežini Ajaloo-Filoloogainstituut, Helsingi ülikool) oli prantsuse keel kõike muud kui tundmatu.

Teise seletusena võiks kaaluda prantsuse keele praktiseerimist õppimise eesmärgil, keeleoskuse arendamiseks. See ka võiks arvesse tulla vaid esimestel aastatel, siis, kui ta veel gümnaasiumis käis. Kuid hilisemate perioodide puhul tundub see mulle väheusutavana. Aavik õppis prantsuse keelt ja tal oli kindlasti mitmeid võimalusi praktiseerimiseks, samas ei selgitaks see põhjus ka tõsiasja, et nende päevikuvihikute sisu on peaaegu eranditult romantiline. Jääb üle kolmas selgitus, mis tundub mulle kõige tõenäolisem, ehkki see on loomulikult vaid oletus: Aavik võib-olla arvas, et prantsuse keele leksikaalsed ja stilistilised võimalused on tunnete analüüsimiseks kohasemad. On teada, et 20. sajandi alguses oli rahulolematu eesti kirjakeelega noorte eesti haritlaste seas laialt levinud. Sellest saab ka Noor-Eesti ideoloogia tähtis osa: arusaam, et eesti keel pole veel täiuslik, on kohmakas ja sobimatu peente kirjandustekstide loomiseks. 1903. aastal, kui Aavik otsustab hakata Nežinis analüüsima oma suhet Kuressaare neiu Linda Klaureniga, on see idee juba tõenäoliselt ka temasse imbunud. Enda jaoks lahendab Aavik sobimatus probleemi, kasutades keelelist vahendit, mis tundub talle kõige kohasemana, nimelt prantsuse keelt. Ta ei ole veel otsustanud – või siis pole seda veel ettegi kujutanud – proovida ise oma emakeelest lähtudes uut vahendit se pistada, nagu ta mõned aastad hiljem seda teeb.

Tegelikult oleks kõike seda, mida Aavik prantsuse keeles kirja paneb, kindlasti saanud väljendada samasuguse täpsusega ka (tolleaegses) eesti keeles. Selleks et täielikult seletada Aaviku prantsuse keele valikut, tuleb veel lisada, et isiklike märkmete kirjutamises nägi nende autor ilmselt ilukirjanduslikku loomingut, ja tõenäoliselt just see ilukirjanduslik dimensioon, mis nõuab teatud stiililist rafineeritust, motiveeriski teda tol ajal prantsuse keelt kasutama. Mitmed stilistilised märgid näitavad tõepoolest, et Aavik ei pannud oma mõtteid kohe ja spontaanselt kirja, vaid harrastas kirjanduslikustamist, saades arvatavasti inspiratsiooni prantsuse kirjanikest, keda ta luges, eriti Paul Bourget' psühholoogilistest romaanidest. Aaviku prantsuskeelsed laused on suhteliselt pikad ja keerulise ülesehitusega, ta kasutab mitmekülgselt sõnavara, nii haruldasi kui ka otsitud sõnu (*devination*, *bavardise*), ja isegi tema enda tuletatud sõnu, kuigi arvatavasti mittekavatsuslikult (*affroidissement* – jahtumine, *natage* – ujumine, *capabilité* – võimekus). Silma jäävad ka sagedased retoorilised küsimused ja hüüdlauseid, mis on omased pigem ilukirjanduslikule stiilile kui tavalisele päevikutekstile.

Aaviku päevikute kirjanduslikku dimensiooni kinnitab ühtlasi see, et 1909. aasta detsembris kirjutab ta Tuglasele plaanist kirjutada päevikuvormis 300-leheküljeline teos, mis oleks pooleldi autentne ja pooleldi fiktiivne. Aaviku poolt antud teose sisukirjeldus tundub üsna hästi klappivat tema tõeliste päevikute sisuga. Kirjas Tuglasele 11. detsembril 1909 kirjutab ta: „[---] sääli ütleksin kõik ära, mis mul ütelda on. Sinna kontsentreeriks kõik oma võimise. Sündmustik oleks osalt Helsingis, Peterburis, Tallinnas, aga peamiselt Saaremaal ja Kuressaares. Muus seas puudutaksin kõiksugu psühholoogilisi küsimusi ja avaldaksin oma kirjanduslikka maitset.” (Vihma 1990: 26.) Niisiis tundub üsna kindel, et Aavik ise omistas oma päevikule kirjandusliku väärtuse.

Arusaama, et prantsuse keel sobib eriti hästi kirjandustekstide jaoks, mis tegelevad psühholoogilise analüüsiga, näib kinnitavat ka see, et Aavik olevat kirjutanud „Ruthi” esimese versiooni prantsuse keeles. Aaviku 1969. aasta 10. juunil kirjutatud kirjalik tuginedes kinnitab Karl Mihkla, et Aavik pani selle teksti paberile 1907. või 1908. aastal Helsingis, et ta andis selle Suitsule lugeda 1908. aasta suvel ja et Suits oli see, kes palus Aavikult eestikeelset versiooni järgmise „Noor-Eesti” albumi jaoks. Aavikut olevat inspireerinud soome ja rootsi naistudengid, kellega ta Helsingis läbi käis (Mihkla 1970: 29). Üks Ruthi prototüüpidest võis olla see „Preili F”, kellest on juttu 1907. aasta päevikus: tegu on nähtavasti rootsikeelse tudengineiuga, keda Aavik regulaarselt raamatukogus kohtab ja kellega ta prantsuse keeles vestleb; ühel päeval unistab ta neiu suudlemisest, julgemata seda kunagi teha; lõpuks avastab ta aga, et neiu armastab hoopis teist. Seosed „Ruthi” ja Aaviku isikliku päeviku vahel on sealjuures ilmsed.

„Ruthi” algus viitab selgelt jutustaja harjumuspärasele hingeelust kirjutamisele, jättes mulje, et need isiklikud märkmed ongi olnud „Ruthi” tekstile kasulavaks. Ja Aaviku päevikud kinnitavad seda. 1906. aasta päevikust leiab näiteks ideaalse kirjelduse, mis kujutab naist eelkõige suhtumise kaudu erootikasse ja seksuaalsusse. Aaviku jaoks peab täiuslik naine suutma hinnata erootikat, ja isegi perversiooni, säilitades seejuures puhtuse: „Ma sooviksin naist, kes oleks võimaline rahuldama minu unelmad ideaalist ja samuti kes nõustuks laskuma koos minuga lihaliike kõlvatuste kuristikku [---]” (EKLA, f 275, m 28: 1, l 6; minu tõlge – A. C.).² Sama teema kordub dateerimata, kuid tõenäoliselt hilisemas päevikus.³ Vastav lõik algab päeviku stiilis ning läheb sujuvalt üle kirjanduslikuks tekstiks, ideaalse kirjelduseks, mida võibki pidada „Ruthi” esialgseks versiooniks. Nimi Ruth on selles tekstis juba olemas, kuigi ainult viimastel lehekülgedel, ning mitu lõiku leidub tõlgituna ka avaldatud versioonis.

Aaviku prantsuskeelses päevikus on niisiis korduvalt juttu naise otsimisest, naisest, kes tegelikult elus jääb alati mõistatuslikuks ja kättesaamatuks, aga kes saab Aaviku omaks ilukirjandusliku päeviku kirjutamise kaudu, s.t ka prantsuse keele kaudu. Võiks öelda, et Ruthi portree

² „Je voudrais une femme qui fût capable de satisfaire mes rêves d'idéal et aussi qui consentît à descendre avec moi dans l'abîme des débauches charnelles.”

³ Eesti Kultuuriloolise Arhiivi kataloogis on aastaarvuks pakutud 1909 (vt EKLA, f 275, m 26: 6, l 21–31).

eesti keelde tõlkimisel ning täiendamisel saab Aaviku omaks ka tema emakeel ilukirjandusliku väljendusvahendina. Seda kinnitab fakt, et pärast seda ta kasutab prantsuse keelt vaid pisteliselt ja peab oma päevikut valdavalt eesti keeles.

Samas kaustikus, kus leidub „Ruthi” prantsuskeelne algtekst, kaasneb järgnevatel lehekülgedel eesti keelele üleminekuga oluline teemavahetus. Edaspidi pole enam juttu ideaalnisest, vaid tegelikest seksuaalvahetustest reaalse naisega, kellele Aavik viitab *M*-tähega. Need kirjeldused on väga otsesõnalised, vahel lausa pornograafilised. Kõik on eesti keeles, välja arvatud üks, mis on prantsuse keeles.

Lisaks rollile, mida prantsuse keel mängib tunnete kirjandusliku analüüsimise keelena, on ta Aavikule (ja Noor-Eestile) maailmaga suhtlemise keeleks. Seda tõendab eesti kirjanduse ajalooline ülevaade, mille Aavik kirjutab prantsuse keeles Taani kirjanduskriitikule Georg Brandesele (vt EKLA, f 275, m 20: 12). Aavikul valmib see tekst 1904. aastal Nežinis. Siin on tegu ka Gustav Suitsu tellimusega, kes oli Brandeselt palunud koostööd Noor-Eestile ja lubanud talle saata teavet eestlaste ja eesti kirjanduse kohta. Tekib küsimus, mispärast kirjutati see tekst prantsuse keeles, sest saksa keel oleks taanlasega suhtlemiseks olnud kahtlemata loomulikum, pealegi oli Suitsu ja Brandese kirjavahetus saksakeelne. Võiks oletada, et prantsuse keele spetsialistina eelistas Aavik ise seda keelt kasutada. Kuid prantsuse keel võis olla ka Suitsu ettekirjutus, nagu selgub tema kirjast Aavikule 21. detsembril 1903: „Kui võimalik, kirjuta Prantsuse keeli” (Jõgi 1969: 551). Aavik oleks loomulikult võinud kirjutada ka saksa keeles, mida ta valdas veel paremal tasemel kui prantsuse keelt. Selle valiku täpne põhjus pole teada. Võib-olla soovis Suits Aaviku keeleoskust ära kasutades jätta Noor-Eestist prantsuse keeles suhtlemisega kosmopoliitset muljet ja ühtlasi rõhutada taanlasele rühmituse Prantsuse- ja Euroopa-orientatsiooni? Prantsuse keel toimis niisiis originaalsuse ja modernsuse märgina.

Eksplitsiitsed hinnangud prantsuse keelele

Oletus, et Aavik pidas tunnete ilukirjanduslikuks analüüsimiseks prantsuse keelt sobivamaks kui eesti keelt, on kooskõlas selgesõnaliste hinnangutega, mis ta prantsuse keelele on andnud, muu seas oma päevikutes ja kirjavahetuses.

Neis lõikudes kordub mõte, et prantsuse keelel on kaks voorust, mis esmapilgul võivad näida vastukäivatena. Prantsuse keelele on üheaegselt iseloomulikud nii teaduslik täpsus, intellektuaalsus kui ka kergus ja stilistiline rafineeritus.

Näiteks oma 1906. aasta päevikus kirjutab Aavik, et prantsuse keelel on silmapaistvalt teaduslik joon, mis tuleneb sõnade ladina päritolust: „See, mis prantsuse keelele ilu ja suursugususe annab, on tema ladina element, ladina sõnadel on nii kõlav läige, kui kuldmündid, mis muutunud veelgi säravamaks mitmete sajandite kulumises. Need sõnad, nad on nii vanad, tekkinud enne meie aega, ja seetõttu on nad nii täpsed, nii teaduslikud, sest nemad ise ongi loonud vähehaaval, sajandist sajandisse, kõik filosoofilised mõisted, kogu meie teadusliku terminoloogia, kõik meie modernse tsivilisatsiooni keerulised ideed. Neil on see meeles ja nad tunnevad selle üle uhkust;

nad panevad halvaks ja pea põlgavad noid tõusiklikke sõnu, mis barbaarsetes keeltes on nende eeskujul tekkinud, kuid mis ilmaski ei suuda saavutada nende täpsust, mugavust. Õnnelikud on keeled, kus selliseid sõnu on külluses, sest nad annavad keelele aristokraatliku joone, ajaloolise hinguse. Selline on prantsuse keel. Ta on suursugune, aristokraatlik, ajalooline, teaduslik kõige kõrgemal tasemel.”⁴ (EKLA, f 275, m 28: 1, l 11; minu tõlge – A. C.)

Samas päevikus räägib üks teine lõik prantsuse stiilist, milles Aavik näeb keelele endale iseloomulikku joont: „Mis mulle prantsuse keeles ja kirjanduses meeldib, see on see vaim, mille kirjanikud, luuletajad on keelele andnud, ja millest on ajaga saanud keele enda kustutamatu joon. See on see epikuurilik ja dändilik vaim, mis esteedina maailma maitseb, veidi kerglane vaim, tõsiseid asju hooletu ja graatsilise kergusega käsitlev, skeptiline muie huultel, ent ülitundlik kõige kauni vastu, mis meis unelema paneb, kõigi värvide, kõigi nüansside vastu. [---] Prantsuse keel ei esita metoodiliselt mõtteid nagu saksa keel, mis veeretab omi aeglast ja alistatud perioode, vaid liigub kiirete ja graatsiliste lausete kaupa edasi nagu õielt õiele lendlev liblikas.”⁵ (EKLA f 275, m 28: 1, l 8; minu tõlge – A. C.)

Need kaks olulist prantsuse keelele omast joont leiavad uuesti äramärgimist mõni aasta hiljem (25. jaanuaril 1910) Friedebert Tuglasele saadetud kirjas, kus Aavik innustab oma sõpra prantsuse keelt õppima: „On stiili poolest tõesti huvitav keel. Selles on midagi äärmiselt nobedat, teravat ja kerget, ühel ajal, aga ka teatud suurtsugusus ja plastilisus. Retorilisteks demonstratsioonideks on ta väga kohane ja tänuilik; ta lühikesed sõnad, mis viimasel silbil rõhutatud, löövad ruttu ja trehvvavalt kui vasaraga. Ta on lihtne ja raffineeritud ühel ajal. Ta armastab teatud lakonismusi, mis lõikavad, ja ta asyndetonid (sidesõnade äraolek) annavad mõttele sagedasti isesuguse üllatava ehk tõendava jõu. Selle poolest on ta teatud mõttes ainulik keel. Mina olen Pr-keelele väga tänuilik.” (Vihma 1990: 34–35.)

Prantsuse keelele pühendab ta hiljem Noor-Eesti ajakirjas terve artikli pealkirjaga „Prantsuse

4 „Ce qui fait la beauté et la noblesse de la langue française, c'est l'élément latin, les mots latins qui ont un éclat si sonore, ainsi que des pièces d'or qui sont devenues encore plus brillantes par l'usure de plusieurs siècles. Ces mots, ils sont si vieux, datent d'une époque avant notre ère, et par là ils sont si précis, si scientifiques, car ce sont eux dont on a créé peu à peu, de siècle en siècle, toutes les notions philosophiques, toute notre terminologie scientifique, toutes les idées compliquées de notre civilisation moderne. Ils s'en souviennent et en sont orgueilleux; ils méprisent presque ces parvenus de mots qui se sont formés dans les langues barbares sur leur modèle, mais qui ne peuvent jamais acquérir leur précision, leur commodité. Heureuses sont les langues où ils abondent, car ils y portent un caractère aristocratique, un souffle historique. C'est le cas de la langue française. Elle est noble, aristocratique, historique, scientifique au plus haut degré.”

5 „Ce qui me plaît dans la langue et la littérature françaises, [c'est] l'esprit que les écrivains, les poètes y ont mis, qui a fini par devenir un trait indélébile de la langue elle-même. C'est cet esprit d'épicurien et de dandy qui goûte le monde en esthète, un esprit un peu léger, traitant des choses sérieuses avec une légèreté nonchalante et gracieuse, un sourire sceptique aux lèvres, mais ayant une sensibilité extrême pour tout ce qui est beau, pour tout ce qui nous fait rêver, pour toutes les couleurs, pour toutes les nuances. [---] Le français n'expose pas méthodiquement ses pensées, comme l'allemand qui roule ses périodes lentes et bien subordonnées, mais il avance par de rapides et gracieuses phrases comme un papillon voltige de fleur en fleur.”

stiili iseäraldustest”, milles leiduvad muu seas ka samasugused mõtted kui päevikus, ainult väljendatuina eesti keeles (vt Aavik 1910/11: 621).

Ometi leiab Aavik, et prantsuse keelel on üks suur viga. Ta nimetab selle *tuletuspuudulikkuseks*, mis tähendab piiratud võimalusi moodustada sõnu tuletuse teel, eriti puudutab see abstraktseid nimisõnu. Seda mõtet väljendab ta juba oma 1906. aasta päevikus. 1910. aastal avaldab ta selle kohta prantsuskeelse artikli Helsingis ilmunud ajakirjas Neuphilologische Mitteilungen. Artiklis selgitab ta näidete varal ja saksa ning inglise keelt võrdluseks tuues, et prantsuse keel ei lase liitsõnu moodustada ja on väga kehv tuletiste loomiseks, mida Aavik „praeguses keelte võistluses” ebasoodsaks peab: „Üheski teises keeles ei ole sõnad nii viljatud, steriilsed ja nii stereotüüpselt tardunud kui prantsuse keeles. Selle vea tõttu on prantsuse keel määratud ühe koha peal tammuma, paigal seisma, samal ajal kui tema rivaalid, inglise ja saksa, aga ka vene keel kasvatavad uute sõnade vohavat lehestikku, arenevad pidevalt edasi ja muutuvad talle heaks konkurendiks.”⁶ (Aavik 1910: 77.) Aavik paneb tuletiste vähesuse pigem kõnelejate keelelise konservatiivsuse kui tuletusliidete puudumise arvele.

Pärast 1909. aastat Aavik prantsuse keeles palju ei kirjuta. Teda haarab üha enam eesti keele uuendamine. Tundub, et peale kontakti prantsuse kirjandusega on tal vähe otsesidemeid Prantsusmaa või prantsuskeelse maailmaga (ta teeb vaid ühe lühikese reisi Prantsusmaale 1925. aasta augustis) ja prantsuse keel kaotab oma keskse koha, mis tal Aaviku õpingute ajal oli. Siiski mängib see keel oma rolli inspiratsiooniallikana keeleuuenduse kõõgipoolel. Võikski üldistada, et prantsuse keel pakkus stilistilise ideaali, mis õigustas keeleuuenduse põhieesmärgi: eesti keele esteetilist parandamist, et muuta seda sobivamaks ilukirjandusliku väljenduse vahendiks. Aavik soovis kahtlemata teha eesti keelest sama harmoonilist, sama täpset ja sama rikast keelt kui prantsuse keel. Näib ka, et lisaks sellele üldisele eesmärgile on prantsuse keel otseselt inspireerinud hulga konkreetseid uuendusi.

Sõnalaenuid prantsuse keelest

Prantsuse keelest laenatud sõnu on Aaviku sõnastikes ja tema poolt soovitatud uudissõnade loendites proportsionaalselt üsna vähe. „Uute sõnade ja vähem tuntud sõnade sõnastikus” (Aavik 1921) leidsin ma ainsatena sõnad: *morn* (pr k *morne*), *sarm* (pr k *charme*) ja *sarmima* (pr k *charmer*). 1955. aastal Rootsisis ilmunud Edgar Poe novellikogumiku (Poe 1955) sõnastikus on suur osa 660 sõnast tehissõnad või soome laenuid. Seal on vaid 21 prantsuse laenu, millest mitmed ei olnudki tol ajal enam neologismid, vaid sõjajärgsetes õigekeelsussõnaraamatutes fikseeritud sõnad: *banjäär* (pr k *bannière*), *grisett* (pr k *grisettes*), *karniis* (pr k *corniche*, juba 1925. aasta

⁶ „Dans aucune autre langue les mots ne sont si inféconds, si stériles et si stéréotypiquement figés que dans le français. Grâce à ce défaut, le français est condamné à piétiner sur place, à demeurer stationnaire, pendant que ses rivaux, l'anglais et l'allemand, et aussi le russe, poussent leur frondaison touffue de nouveaux mots, évoluent sans cesse et lui font une heureuse concurrence.”

EÕS-s), *kurbeteerima* (pr k *faire des courbettes*), *list* (pr k *liste*), *mankima* (pr k *manquer*), *medokk* (pr k *médoc*), *morg* (pr k *morgue*), *mornitsema* (pr k *être morne*), *papiljott* (pr k *papillote*), *pass* (pr k *passé*), *piruett* (pr k *pirouette*, juba 1930. aasta EÕS-s), *priis* (pr k *prise*), *reväär* (pr k *revers*), *sarm* (pr k *charme*, juba 1933. aasta VÕS-s), *shevaljee* (pr k *chevalier*), *sotern* (Sauternes), *trak-kima* (pr k *traquer*), *tsitadell* (pr k *citadelle*, juba 1937. aasta EÕS-s), *tuur* (pr k *tour*), *tämber* (pr k *timbre*). Paljud neist laenudest märgivad mõnda prantsuse kultuurile eriomast nähtust või siis näib nende ülesandeks olevat pigem tekstile võõrast värvingut anda kui eesti keelt kestvalt rikastada. Oma tõlgetes kasutab Aavik mõistagi kõhklematult prantsuse keelest laenatud sõnu, kohandades neid alati eesti keele foneetikale ja õigekirjapõhimõtetele, tihti isegi siis, kui tegu on pärisnimedega nagu *Médoc* ja *Sauternes*. Aga võiks öelda, et kokku on prantsuse laenud Aaviku uudissõnade hulgas suhteliselt marginaalsel kohal. Täpsem uurimus Aaviku prantsuse laenudest vajab siiski tegemist.

Prantsuse keelest mõjutatud tehissõnad

Aaviku tekstidest ja tõlgetest olen loendanud 266 tehissõna (Chalvin 1994). Nendest on ainult 38 foneetiliselt lähedased prantsuse sõnadele, mis on samatähenduslikud või kuuluvad samale semantilisele väljale (vt. lisa). Prantsuse keelest pole neil juhtudel võetud tervet sõnatüve, vaid silpe või foneeme, mis suunasid Aavikut tehissõna moodustamisel. Kõige tuntumad neist sõnadest on *embama* (pr k *embrasser*), *evima* (pr k *avoir*), *lünk* (pr k *lacune*), *siiras* (pr k *sincère*), *tarnima* (pr k *fournir*) *taunima* (pr k [con]damner), *väisama* (pr k *visiter*). Ülejäänud 31 sõna ei saatnud edu, nagu näiteks *eenma* (pr k *entrer*), *hosv* (pr k *hôte*), *poigard* (pr k *poignard*), *rümu* (pr k *rumeur*), *volbe* (pr k *voluptueux*). Koguarvust ei moodusta see eriti suurt osa ja võib öelda, et prantsuse keel ei olnud oluline inspiratsiooniallikas tehissõnade loomisel. Inglise ja saksa sõnadega suutsin mina kindlaks teha aga veel vähem seoseid (inglise keelega 26 sõna puhul ja saksa keelega 17 juhul), aga see vahe võib ka lihtsalt peegeldada minu väiksemat kompetentsi nendes kahes keeles.

re-tulevik

Kuna eesti keeles puudub morfoloogiline tulevik, pakub Aavik 1924. aastal välja täiesti tühjalt kohalt loodud tulevikuvormi. Ta leiutab selleks puhuks *-re*-morfeemi, millele ta lisab kindla kõneviisi oleviku pöördelõpud: *paluma: paluren, palured, palureb* jne. Ta kujutab ette, et sellise morfeemiga võiks ka tuleviku kesksõna moodustada. Piisaks selle kombineerimisest oleviku kesksõna sufiksiga: *palurev* (Aavik 1924: 130).

Nende ettepanekute inspiratsiooniallikaks on täiesti ilmselt prantsuse keele tulevikuvormid, kus on infinitiivist pärit *r*. Ainsuse esimeses ja mitmuse teises pöördes kombineerub see *r* pöördelõpuga, et moodustada lõpusilpi [re]: *je demanderai, vous demanderez*.

Need uuendused, mida ta esitas äärmise ettevaatlikkusega, ei leidnud mingit kõlapinda. Ilmselt polnud ka Aavik ise selle tulevikuvormi võimalikkuses veendunud ja lõpuks ta seda ei

kasutanudki. 1937. aastal kasutab ta Paul Bourget' romaani „Julm mõistatus” („Cruelle énigme”) tõlkes verbiga *saama* moodustatavat liittulevikku, kahetsedes seejuures lihtvormi puudumist: „Tuleviku selgemaks väljendamiseks on tarvitet ka nn. saab-tulevikku, mida parema puudusel paratamatult tuleb appi võtta [---]” (Aavik 1937: 170).

No-eessõna

Kunstlikult loodud genitiivi eessõna *no*, mille Aavik välja pakkus 1917. aastal (Aavik 1917: 136), pole inspireeritud ühestki prantsuse vormist, vaid see on lahendus prantsuse keelest tõlkimisel kerkinud probleemile. Aavik ise õigustab selle keelendi vajalikkust, tuues näiteks prantsuse kirjanduskriitiku Nicolas Ségur'i artiklist võetud lause: „*En lisant Chantecler, on est au contraire frappé et émerveillé par cette sorte de cohabitation fraternelle, par cet étrange accord de l'élévation et du calembour, de la haute inspiration lyrique et du bavardage suspect, de la préciosité pénible et puérile et de la noble et pure émotion*” (Aavik 1924: 124).

Mureks on siin täiendite kaskaad, mis on seotud sõnadega *cohabitation* ja *accord*. Eesti keeles peavad nende kahe sõna vasted (*kooselamine* ja *kokkukõla*) olema lause lõpus, mis kõlaks järgnevalt: „Lugedes *Chantecler*'i ollakse vastupidi yllatet ja imestand ylevuse ja sõnamängu, kõrge lyirilise inspiratsiooni ja kahtlase loba, vaevalise ja lapsiku peenutsemise ja jauni ning puhta emotsiooni seda laadi vennalikust kooselamisest, imelikust kokkukõlast” (samas).

Aavik peab lauset raskeks ja mitte piisavalt elegantseks. Pealegi jääb lauses puudu selgusest, sest terve rida määratlusi on loetletud enne, kui lugeja teada saab, millisele sõnale nad viitavad. Et sedalaadi lauset eesti keeles korralikult edasi anda, peaks saama genitiivtribuudi paigutada põhisõna järele nagu prantsuse keeles. Aavik pakub niisiis välja eessõna *no*, mis vastaks prantsuse eessõnale *de* ning võimaldaks eelnevat lauset palju vastuvõetavamalt sõnastada, see tähendab prantsuse süntaksile palju lähedasemalt: „Lugedes *Chantecler*'i ollakse vastupidi yllatet ja imestand säärasest vennalikust kooselamisest, sellest kummalisest kokkukõlast no ylevus ja sõnade mäng, no kõrge lyiriline inspiratsioon ja kahtlane loba, no vaevaline ja lapsik peenutsemine ning jaunis ja puhas emotsioon” (samas, 127; minu rõhutus – A. C.).

Täiendi järelasend

Eelmise uuenduse vaimus on tehtud 1916. aastal veel teine süntaktiline uuendus, nimelt Aaviku ettepanek lubada täiendi paigutamist põhisõna järele. Seda vabadust peaks lubama kahel juhul.

1. Adjektiivfraasi ja kesksõnafraasi puhul: „Hulkusin valkjäs-kollakate värvingutega *kaetud* metsas” asemel „Hulkusin metsas juba *kaetus* valkjäs-kollakate värvingutega.”
2. Genitiivtribuudi puhul, eriti kui too eelneb relatiivlausele: „See oli saatus *mehe*, kes [---]” (Aavik 1932: 15).

Need uuendused, mis seisnevad eesti keele sõnade ümberpaigutamises prantsuse keele sõnade eeskujul, teevad Aaviku arvates lauseehituse paindlikumaks ja annavad stiilile omapärase

hõngu, romaani keeltega sarnase „tämbri” (samas). Kuna eesti keele sõnade järjekord on tugevalt germaniseeritud, arvab Aavik, et võiks lubada saksa mõju tasakaalustamiseks ka mõnede gallitismide kasutuselevõtmist (Aavik 1930: 338). Aavik kasutas niisugust sõnajärje ümberpöörast oma tekstides ja tõlgetes, nagu ka mõned teised kirjanikud, eelkõige Villem Grünthal.

Nagu näha, on otseselt prantsuse keelest inspireeritud uuendused vähesed, kuid see-eest väga efektsed, sest nad on täiesti vastuolus eesti keele tüpoloogiaga. Nende äärmuslik võõrapärasus on kahtlemata suures osas põhjuseks, miks neid kasutusele ei võetud, mõned tehissõnad välja arvatud.

Essõna *no* ja täiendi järelasend näitavad ilmekalt tõlkimise määravat rolli Aaviku keeleuuenduses. On teada, et Aavik tegi ja avaldas oma tõlkeid selleks, et propageerida lugejaskonna seas oma keeleuuendusi, aga tõlkimine oli tema jaoks oluline ka selleks, et avastada, milliseid uuendusi oli vaja, peamiselt süntaksi ja leksika osas. Prantsuskeelseid tekste tõlkides avastas Aavik eesti keeles lünki, mis vajasis täitmist, ning uusi võimalusi, millega võiks eesti keelt rikastada. Leksika osas oli eesmärgiks ühtlustada eesti keele leksikaalseid piire prantsuse omadega: kui prantsuse sõnal polnud eestikeelset vastet (või igal juhul mitte ühetähenduslikku vastet), pidas Aavik vajalikuks luua uus juursõna. Eesti keele polüseemiast pidi loobuma juhul, kui ta ei vastanud prantsuse keele omale. Süntaksi osas soovis Aavik mõnedel puhkudel, nagu seda näha oli, et tõlkides oleks võimalik täpselt järgida prantsuse lauseosade järjestust. Osa keeleuuendusest sarnaneb niisiis utoopilise katsega ühitada eesti keelt prantsuse keelega, et lahendada tõlkeprobleeme. Kui tegu on kahe teineteisest nii kauge keelega, võib niisugune soov ühtivuse, isomorfismi järele näida hullumeelsena. Leksikaalne ja süntaktiline ühtesobimatus (erinevate) keelte vahel on ju elementaarne ja paratamatu lingvistiline tõsiasi. See ongi tõlkijate argimure: sobimatuste lahendamine nõuab kompromisse, ligikaudsust ja ümbersõnastamist. See ongi tõlketöö olemus. Tänapäeval ei tuleks kellelegi pähe lahendada tõlkeprobleeme sihtkeelt lähtekeelele kohandades. Isegi kõige „originaalilähedasemad” tõlkijad peavad üldiselt oma keele leksikast ja grammatikast kinni, tekstides kasutatud veidrused on pigem stilistilised. Aavik see-eest näib olevat keeldunud kompromisse tegemast: lähte- ja sihtkeele erinevuse puhul otsustab ta viimast muuta. Tekib küsimus, millest tuleneb selline suhtumine, mis on kõike muud kui enesestmõistetav.

Aaviku seesugune tõlkimishoiak on minu arust seotud kahe teguriga.

Esimeseks teguriks on Aaviku isiksus, eelkõige tema kindel arvamus, et tema võimuses on neid keelelisi muudatusi ellu viia, et ta suudab neid ka tavakasutusse viia tolleaegse keele- ja kirjandusemaastiku loomuse tõttu ja oma isikliku positsiooni abil selles maastikus. Enesestmõistetavalt ei tunne tänapäeva eesti tõlkija enam oma emakeele üle sellist ülemvõimu.

Teiseks on selline tõlkimishoiak seotud tolleaegsete eesti haritlaste keelehoiakutega, nende rahulolematusega oma keele suhtes. Kui hinnata tagantjärele eesti keele arengutaset Noor-Eesti ajal, siis olen veendunud, et eesti keelt ei saa pidada palju vaesemaks kui prantsuse või mistahes teist euroopa suurkeelt. Leksikaalsed puudujäägid olid teaduskeeles, mitte ilukirjanduskeeles. Kui välja arvata mõned täppisteaduslikud mõisted, võis eesti keeles juba siis kõigest kirjutada

sellise täpsuse ja nõtkusega, mis oli võrreldav teiste keeltega. Tõsi on, et paljudel prantsuse sõnadel pole täpset eestikeelset vastet, kuid nii on ka teistpidi. Tõsi on, prantsuse pikki ja keerulisi lauseid on raske eesti keelde tõlkida, aga oma kogemuse põhjal võin kinnitada, et vastupidine on samuti keeruline. Niisiis nägid Aavik ja tema mõttekaaslased eesti ja teiste keelte vahelisi erinevusi ainult ühelt poolt ja tõlgendasid neid väärtushinnangutena, kui märki oma keele mahajäämusest ja ebaküpsusest. Aaviku pakutud lahendus seisnes eesti keele muutmises euroopa keeltega sarnasemaks (olgem eestlased, aga saagu meie keel euroopalikuks!). Seega võib öelda, et keeleuendus ei sündinud mitte niivõrd objektiivsest vajadusest, kuivõrd nooreestlaste keelelisest alaväärsuskompleksist.

Lisa: Aaviku loodud tehistüved, mis on arvatavasti prantsuse sõnadest mõjutatud

- EENMA [eenen] — sisse astuma, sisse tulema, sisse minema < pr k *en, entrer* (1930)
- ELV [elva] — ühesuurune, võrdne < pr k *égal*, ingl k *equal* (1919)
- EMBAMA [emmata] — ümbert kinni võtma, kaisutama < pr k *embrasser* (1921)
- EVIMA — omama < pr k *avoir*, ingl k *to have* (1920)
- HOSV [-a] — külaline < pr k *hôte* (1955)
- HULT [huldi] — riidest pealiskate < pr k *housse* (1930)
- LEISKAMA — hooga viskama < pr k *lancer*, e k *viskama* (1937)
- LÜNK [lünga] — tühi koht, auk < pr k *lacune*, sks k *Lücke* (1919)
- LÜÜME — läbipaistev < pr k *lumière* (1932)
- MEEKAMA [meegata] — pilkama, naerma (millegi üle) < pr k *moquer* (1930)
- MÕNTIMA [mõndin] — valeks tunnistama < pr k *démentir* (1930)
- NEENIMA — ignoreerima, mitte hoolima < pr k *nier, nenni*, sks k *nein* (1932)
- NISV [-a] — pahe, patt < pr k *vice* (1920)
- NÜÜM [-u] — reputatsioon < pr k *renommée*, vana pr k *renumée* (1955)
- OLBAMA [olvata] — tähele panema, tähelepanelikult vaatlema < pr k *observer*, sks k *beobachten* (1930)
- POIGARD [-i] — pistoda, põueoda < pr k *poignard* (1955)
- RANE [-da] — (rasva kohta) halvaks läinud < pr k *rance* (1936)
- REIVIK [-u] ou REIVAR [-i] — võistleja, rivaal < pr k, ingl k *rival* (1921)
- RELTIMA [reldin] — teatama, raporteerima < pr k *relater* (1930)
- RIMP [rimba] — eesriie < pr k *rideau* (1932)
- RINE [-da] — viljatu, sigimatu < pr k *stérile, aride* (1930)
- RÜMU — kuulujutt < pr k *rumeur* (1932)
- SEEVIMA — mingiks otstarbeks olema < pr k *servir* (1932)
- SIIRAS [siira] — otsekohene < pr k *sincère* (1919)
- SIRNAMA — vaatlema, kaalutlema, millekski pidama < pr k *considérer* (1924)
- TALBE — kindel, vankumatu < pr k *stable* (1932)

- TARNIMA — < pr k *fournir* (1936)
 TAUNIMA — hukka mõistma < pr k *condamner* (1919)
 TENE [-da] — peenike, õhuke, habras < pr k *ténu* (1932)
 TIME [-da] — varstine, varsti juhtuv < pr k *imminent*, e k *varstine* (1936)
 TINSE — pingul, intensiivne < pr, ingl k *intense* (1936)
 VAAME — ebamäärane, udune < pr k *vague* (1932)
 VAUT [vauda] — külaliste võõrustaja < pr k *hôte*, e k *vastuvõtja* (1930)
 VOLBE — (ihar-)magus < pr k *volupté* (1924)
 VOLM [-u] — maht, kogu, volüüm < pr, ingl k *volume*, ld k *volumen* (1932)
 VÕUSUR [-i] — liigkasuvõtja < pr k *usurier*, sks k *Wucherer* (1932)
 VÄISAMA — külastama < pr k *visiter*, e k *võõrsil käima* (1924)

Kirjandus

- Aavik, Johannes** 1910. L'insuffisance de la dérivation française. – Neuphilologische Mitteilungen. Helsinki, lk 76–84.
- Aavik, Joh[annes]** 1910/11. Prantsuse stiili iseäraldustest. – Noor-Eesti, nr 5/6, lk 617–622.
- Aavik, Joh[annes]** 1916. Mis on keeleuendus? Ta põhjendus ja ta programm. (Keelelise uuenduse kirjastik 14). Tartu: Reform.
- Aavik, Johannes** 1917. Keele ilo. – Siuru I, lk 136–148.
- Aavik, Johannes** 1921. Uute sõnade ja vähem tuntud sõnade sõnastik. Sisaldab üle 4000 uuema ja vähem tuntud ning haruldase sõna. (2. parand. ja täiend. tr). Tallinn: A. Keisermann.
- Aavik, Joh[annes]** 1924. Keeleuenduse äärmised võimalused. (Keelelise uuenduse kirjastik 36). Tartu: Istandik.
- Aavik, Johannes** 1930. Tarvitet keeleuendused. – Paul Bourget, Õpilane. Tlk Joh. Aavik. Tartu: Loodus, lk 334–341.
- Aavik, Johannes** 1932. Keeleline käsiraamat uuenduste ning ametliku ja uuendusliku keele erinevuste tundmaõppimiseks. (Eesti õigekeelsuse ja keeleuenduse kirjastik 1). Tallinn–Tartu: Istandik.
- Aavik, Johannes** 1937. Keelelisi seletusi. – Paul Bourget, Julm mõistatus. Tlk Joh. Aavik. Tartu: Noor-Eesti, lk 165–171.
- Chalvin, Antoine** 1994. Rénovation linguistique et diffusion des innovations: l'exemple estonien. Thèse de doctorat. Université Paris III, (Sorbonne Nouvelle).
- Jõgi, Olev** (koost) 1969. Gustav Suitsu kirjad Johannes Aavikule. – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk 545–558.
- Medijainen, Eero** 2001. Eesti ja maailm: identiteediotsingud 1905–1940. – Eesti identiteet ja iseseisvus. Koost A. Bertricaud, toim L. Listra. Tallinn: Avita, lk 110–135.
- Mihkla, K[arl]** 1940. Johannes Aaviku elutee. – Eesti Keel, nr 7/8, lk 201–206.
- Mihkla, Karl** 1971. Johannes Aaviku elu ja tegevus. – Üheksa aastakümnet. Pühendusteos

Johannes Aavikule. Koost H. Vihma, K. Mihkla. Tallinn: Valgus, lk 11–70.

Poe, Edgar Allan 1955. Enneaegne matmine ja teisi jutustusi. Novellide teine valimikkogulm. Koost, tlk Joh. Aavik. Stockholm: Vaba Eesti.

Vihma, Helgi (koost) 1990. Kultuurilugu kirjapeeglis. Johannes Aaviku & Friedebert Tuglase kirjavahetus. Tallinn: Valgus.

Käsikirjalised allikad

J. Aavik, Mon journal. [Päevaraamat ja märkmeid], 1901–1907. – EKLA, f 275, m 26: 2.

J. Aavik, [Päevik], 17. IX 1903 – 16. X 1903. – EKLA, f 275, m 26: 3.

J. Aavik, [Päevik], 13. V 1907 – 23. V 1907. – EKLA, f 275, m 26: 4.

J. Aavik, [Päevik], 1907. – EKLA, f 275, m 26: 5.

Joh. Aavik, [Päevaraamat] + aadresse, 1909. – EKLA, f 275, m 26: 6.

J. Aavik, [Päevikulisi fragmente], VII 1906. – EKLA, f 275, m 28: 1.

J. Aavik, Coup d'œil sur la littérature estonienne. [Eesti kirjanduse prantsusekeelne ülevaade], d-ta. – EKLA, f 275, m 20: 12.

Antoine Chalvin – Ida Keelte ja Kultuuride Riikliku Instituudi (INALCO, Pariis) dotsent. Tõlkinud prantsuse keelde eesti rahvuseepose „Kalevipoeg” (2004).

E-post: antoine@chalvin.org